

3. Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. Київ: Ваіте. 2015. 392 с.

4. Гапотій В.Д. Верховенство права: сучасні наукові концепції. Монографія. Мелітополь: Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, 2016. С. 35-57.

5. Рабінович П. М. Права людини і громадянина в Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень) / П. М. Рабінович. Х.: Право, 1997. 56 с.

6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02 листопада 2004 року №15-рп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-20>

**МІЖНАРОДНА ПОЛІТИКА, ПРАВО І ДЕРЖАВА
В ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІЙ СПАДЩИНІ ЄВГЕНІЯ
ОЛЕКСАНДРОВИЧА ЧЕРНОУСОВА (1869 – ?):
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ
ДИСКУРСИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ (ІСТОРІЯ
ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ УЧЕНЬ ДОБИ
СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ І РАНЬОГО МОДЕРНОГО ЧАСУ)**

Ціватий Вячеслав Григорович

кандидат історичних наук, доцент,

Заслужений працівник освіти України,

член правління Наукового товариства історії дипломатії

та міжнародних відносин

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

Актуальність дослідження обумовлена зростанням наукового інтересу до витоків та інституціональної історії політико-правових процесів в Європі в історичній ретроспективі, сьогоденні й перспективі. Інституціональна біографістика – це новий перспективний напрям досліджень у сфері історії, політології та права [1, с. 164-169].

Метою статті є репрезентація постаті відомого українського вченого у сфері візантійської, античної та середньовічної історії, дослідника політико-правової думки Європи – Євгена Олександровича Черноусова (1869 – ?) [2, с. 113-115]. Євген Олександрович Черноусов – український історик-антикознавець, історик-візантиніст, історик-медієвіст, науковець, доцент кафедри всесвітньої історії Харківського університету в 1917-1918 роках [3, с. 41-56]. Життєвий шлях і наукова діяльність Євгена Черноусова не залишилися осторонь від знаменних подій в історії української та європейської історії – правові та історичні аспекти внутрішньополітичної та зовнішньополітичної діяльності інституцій Європи, міждержавні відносини у сфері європейської дипломатії, особливості правовідносин у воєнний час, розробка проблем методології дослідження концептів «право» і «держава», зокрема – правової держави.

Сфера наукових і викладацьких інтересів Є.О Черноусова – це історія держави і права Античності та Середньовіччя, раннього Модерного часу, дослідження античних та європейських традицій політики, права, воєн, культури, соціуму, зовнішньої політики, дипломатії, релігії (Візантія, Ромейська імперія, Стародавня Греція, Стародавній Рим, Середньовічна Європа).

Інституціональна історія правової держави поєднує в собі різноманіття методологічних підходів до її вивчення, особливо – у періоди інституціонального формування її базових елементів і моделей правової держави. Основною політико-правовою формою демократичної держави ХХІ століття визнається правова держава. Суть правової держави: у правовій державі універсальним регулятором соціальних відносин, орієнтованих на стабілізацію всього соціального простору без виокремлення будь-яких індивідуальних чи групових пріоритетів, виступає право; право – як нейтральна та толерантна інституція по відношенню до різних світоглядів і переконань індивідууму та інституцій. Право має визначальний вплив і на таку важливу сфери суспільного життя, як політика і дипломатія, які, поряд із правом, також є універсальними регуляторами суспільних відносин. Право визначає ціннісно-нормативну базу моделі демократії як сучасної інституціональної форми організації політичних і державних порядків, її основних політичних інститутів.

Ключова ознака правової держави полягає в тому, що в такій державі найвищою соціальною цінністю визнається людина, гуманізм, її права та свободи, основний перелік яких встановлений Загальною декларацією прав людини (1949). Основними для всієї системи права і свободи людини є: принцип рівноправності як рівності права і свободи всім без винятку людей, виражений, у тому числі, і в їхньому наддержавному (екстериторіальному) статусі; принцип взаємообумовленості права і свободи людей у товаристві; принцип невтручання у внутрішній, духовний

світ людини і толерантності до різних світоглядів і переконань. Усі ці концептуальні підходи, доробки й лекції знайшли своє переломлення в інституціональній історії держави і права доби Античності та західноєвропейського Середньовіччя, які, безумовно, стали фронтіром його наукової спадщини [4, с. 302-322]. Цікавим пошуковим дискурсом наукових розвідок Є.О. Черноусова стало дослідження в компаративному дискурсі впливу візантійського права на давньоруське.

У 1901 році Є.О. Черноусов склав іспит на ступінь магістра загальної історії в Петербурзькому університеті, що надало йому право викладати у закладах вищої освіти. У 1904 році Євгена Олександровича перевели на посаду наставника-керівника з історії та географії до Ніжинської гімназії та одночасно запросили читати лекції із загальної історії на історичному відділенні Ніжинського історико-філологічного інституту (НІФІ) князя Безбородька. У 1906 році за рішенням попечителя Київської навчальної округи Є.О. Черноусова призначили директором однієї з найдавніших гімназій на Лівобережній Україні – Новгород-Сіверської, у 1908 році його переводять до м. Кобеляки Полтавської губернії. З 1910 року Є.О. Черноусов вже розпочав наукову й викладацьку діяльність у Харкові. У 1910 році Є.О. Черноусов почав працювати приват-доцентом на кафедрі загальної історії Харківського університету. Він проводив практичні заняття із середньовічної історії та читав спецкурс з історії Візантії [5, с. 1-10].

Харківський період в науковій діяльності Є.О. Черноусова був найбільш вагомим і плідним в науковому плані. У часи Української революції Є.О. Черноусов активно долучився до національно-демократичного руху, увійшов до складу Слобідської української ради, а також до ради Харківської «Просвіти», яку очолив Д.І. Багалій. Революційні події внесли неочікувані зміни до життя та наукової діяльності Є.О. Черноусова. Він вимушено залишив Харків і продовжив викладацьку діяльність у Полтаві, а згодом – у Ростові-на-Дону. У 1918 році Є.О. Черноусова було обрано деканом Українського історико-філологічного факультету в Полтаві, але, на жаль, через політичні події це призначення виявилось короткотрасним. У цей період він продовжував досліджувати, але вже не так активно, історію, право, економіку і ментальності західноєвропейської середньовічної Європи. 30-ті роки ХХ століття стали важким випробуванням для Є.О. Черноусова: у 1930 році його було заарештовано, а в 1931-1934 роках він перебував у засланні в м. Калач Нижньо-Волзького краю.

Подальше життя, життєвий шлях і доля талановитого науковця проблем історії Візантії, Стародавньої Греції, Стародавнього Риму, середньовічної Європи, утаємничена і достеменно невідома. Як невідома і точна дата смерті науковця... Наукова спадщина Євгена Олександровича Черноусова порівняно незначна й становить близько десятка монографій і статей та

кількох не надрукованих рукописів, разом з тим, частина з них не втратила своєї актуальності і науковості й до сьогодні. Підвищений інтерес дослідника до історії держави і права Візантії, до розвитку візантійського суспільства, військової історії, зовнішньої політики, дипломатії, економіки, культури, знайшов своє відображення в низці наукових розвідок: «Головні риси суспільного й державного устрою Візантії», «Сторінки з культурної історії Візантії XI ст.», «Із візантійського закутка XIII ст.», «Римські та візантійські цехи» [5].

Концепт «гуманізм», концепт «демократія» і концепт «справедливість» в історичній ретроспективі постійно є об'єктом дослідження і осмислення науковцями. Особливе місце, змістове наповнення та розуміння в політико-правових вченнях Європи посідає концепт «релігія», що також є важливою складовою досліджень у сфері політики, права, культури та історичних витоків моделей правової держави, зокрема в добу Середніх віків та раннього Модерного часу (XVI-XVIII століття) [6, с. 92–94].

Роль і місце релігії в сучасному світі й світській державі визначається тим, що релігія була і залишається одним із найвпливовіших та значних світоглядних феноменів. При цьому світогляди та переконання людей сьогодні так само різноманітні, як і сама людина. Світогляд, що визначає властиві людині цінності буття, моральні установки, норми моралі та етики, поняття добра та зла, може бути як релігійним, так і нерелігійним. Ця сфера людського буття, духовної та розумової діяльності людини має конкурентний і багато в чому безкомпромісний характер.

Світський характер держави об'єктивно сприяє розширенню та посиленню конкуренції світоглядів. При цьому в діяльності та соціальній ролі релігії, яка змінюється протягом всього історичного, суспільно-політичного та політико-правового процесу розвитку людства, головною повинна стати гуманістична тенденція. Гуманістична тенденція в релігії утверджує самоцінність людини і стимулює можливості її самореалізації, орієнтує людину на розвиток свого розуму для розуміння самої себе, свого ставлення до інших та свого місця у Всесвіті, розвиває здатність любові до інших так само, як і до себе, почуття єдності всіх живих істот [7].

Отже, Євген Олександрович Черноусов (1869 – ?) є засновником авторської концепції історії держави та права зарубіжних країн, непересічним знавцем державно-правової історії Європи та Візантії. Висунуті ним ідеї про етапи інституціонального розвитку державності, політико-правові концепції, знайшли розуміння в наукових колах сучасних дослідників і слугували розвиткові європеїстики як історичної науки (європеїстики у царині історії держави і права, історії політичних і правових учень).

До останнього часу діяльність і наукові дослідження Є.О. Черноусова залишаються маловідомими широкому загалові українських і зарубіжних

дослідників. У сучасному світі модель демократичної держави як правової, соціальної та світської стає основною і домінуючою, може слугувати зразком з метою оцінки стану конкретної моделі держави.

Постановка питання про склад і зміст особистих архівів істориків, дослідників інституціональної історії держави і права, заслуговує подальших досліджень, які сприятимуть створенню цілісної картини історико-політичного світу і світогляду через систему особистих архівів непересічних особистостей різних етапів становлення правової держави, української та європейської державності та європейських політико-правових учень.

Література:

1. Циватий В. Г., Кулініч М. Ю. Європейська Середньовічна й Ранньомодерна історична спадщина професора В.І. Савви (1865-1920) в ЦДІАК України. *Гуманітарний корпус: збірник наукових статей*. За ред С.С. Русакова. Вінниця, 2019. Вип. 26. С. 164–169.
2. Черноусов Євген Олександрович (1869 – ?). Біобібліографічний словник учених Харківського університету. Т. 2: Історики: (1905–1920, 1933–2000) / уклад. Б.П. Зайцев, С.І. Посохов, В. Д. Прокопова [та ін.]. – Х., 2001. – С. 113–115.
3. Домановська М., Домановський А. Євген Черноусов – вчений-візантиніст (до 150-річчя до дня народження). *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки»*. 2019 (29). С. 41–56.
4. Черноусов Е. А. К вопросу о влиянии византийского права на древнейшее русское. *Византийское обозрение, изд. при ист.-филол. ф-те Имп. Юрьев. ун-та*. Под. ред. В. Э. Регеля. 1915. Т. 2. С. 302–322.
5. Черноусов Е. А. Основные черты государственного и общественного строя Византии. *Записки Императорского Харьковского университета*. 1912. Т. 1: Летопись Харьковского университета. С. 1–10.
6. Циватий В. Г. Концепт «право», концепт «держава» і концепт «війна» у політико-правових концепціях Євгенія Олександровича Черноусова (1869 – ?): інституціональний і компаративний дискурси (Історія держави і права Європи доби Середньовіччя і Ранньомодерного часу). *Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики: збірник наукових праць*. Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2022. С. 92–94.
7. Durkheim E. *The Elementary Forms of Religious Life*. Oxford University Press, 2001. 416 p.